

Stroming

in het

Laagland

STICHTING NATUUR EN MILIEU

Stroming in het laagland

Rolf Roos

De gave beek

Vrije meandering van de Rode Beek

Inhoud

De gave beek.....	3
Noor.....	8
Cottesserbeek.....	10
Buzerdse beek.....	12
Zwarte beek.....	14
Kleine Dommel.....	16
Anlooërdiepje.....	18
Haagsche beek.....	20
Duinrel Hargergat.....	22
Mosbeek.....	24
Rüscherbeekje.....	26
Overstroming of verdroging.....	29
Colofon.....	32

Soms doe je domme dingen. Begin 1992 ben ik zo onverstandig om het bericht de wereld in te zenden dat er nog maar één gave beek in ons land over is. Publicitair is zoiets wel aantrekkelijk. Als je wilt prikkelen op een suf symposium: vergroot of verklein dan de werkelijkheid zo dat er ronde getallen te voorschijn komen. Kranten nemen het bericht over. Op radio en in dagbladen verschijnen interviews met de trotse burgemeester van de enige gemeente in ons land met een gave beek. Herkenbosch, grensgemeente in de Meinweg. Waterschap, Zuiveringschap en Provincie geven commentaar.

Ik had ingecalculeerd dat zo'n bericht een boze beheerder tot gevolg kon hebben. Wie een gaaf hoekje natuur in dit land koestert, wil er liever niet de horden der natuurminnaars doorheen krijgen. Want roep: 'Griël bij Groet' en er staat binnen 2 uur een file vogelfreaks achter de duinen. Maar het viel mee. Tijdens de filmopnamen, twee maanden na het persbericht, bezoeken we de Rode beek. En zij ligt er nog. Kronkelend in het nauwelijks zichtbare

dal. Zoals de meeste gave beken: op de grens van twee landen, twee provincies of twee gemeentes. Voor de natuur is het niet zelden een zegen als meer dan twee overheden over één terrein gaan. Het landschap als lachende derde.

Het enige dat nu door de Roode beek raast, is een ruiterspad. Wat ik vroeger voor wroetsporen van wilde zwijnen versleet, blijken bij nadere beschouwing de hoeven van getemde paarden. Tussen het voorjaarsgeel van de sleutelbloemen en zomergeel van het groot springzaad is de recreatiedruk weer toegenomen. Door ons persbericht?

Het echte probleem is dat de zinsnede 'er is nog maar één gave beek', zowel niet helemaal juist blijkt als een ongewenste indruk wekt.

Onjuist, omdat zelfs de Roode beek bij nadere inspectie niet puntgaaf blijkt. Er zit nog een lozing van een Duitse rioolzuiveringsinstallatie op.

Ernstiger is de indruk die het bericht achterlaat. Bij de pessimisten wordt het gevoel van zie-je-wel-wat-is-het-toch-een-klerezooi gevoeld. En daar schieten we weinig mee op.

Maar er zijn meer effecten denkbaar. Bij natuurliefhebbers die niet over veel kennis van soorten en terreinen beschikken, kan het bericht de indruk wekken dat er van al onze beekjes echt niets meer over is. En dat we onze energie dan maar beter aan iets anders kunnen gaan besteden, dan aan de aanpak van het mestoverschot dat via duizenden hectares met stront doordrenkte gronden vroeg of laat in het beekwater terecht zal komen.

Kleine Dommel bij de Collse molen

De Haagse Beek op Zorghvliet

En natuurontwikkeling in beekdalen lijkt in het perspectief van de totale vernietiging op het plukken van een kale kip. Het opnieuw laten kronkelen van visloze beekjes is dan alleen maar goed voor Heidemij en Grontmij. Eerst ruilverkavelaars, thans natuurontwikkelaars.

We kunnen het er over eens zijn dat er eigenlijk geen enkele gave beek meer is in ons land.

Gaaf, dat wil zeggen schoon en spontaan haar weg vindend in het landschap, met een ongetemde waterhuishouding en een intacte flora en fauna... Dat is teveel gevraagd.

Maar het zegt niet alles. Er bestaat in Nederland evenmin een gave rivier, een ongeschonden laagveenmoeras, een perfect hoogveen, een onaangedaan stuk duin.

Kijken we naar de beekdalen van ons land, van Limburg tot Friesland en van Gelderland tot Noord-Holland, dan blijken er niettemin magnifieke terreinen te liggen.

Izaak van der Noordt filmt welriekende nachtorchis

Soms is de waterloop intact, zoals bij de Roode beek. Op een andere plek is het brongebied vrijwel onbelast met nitraat, zoals bij de Mosbeek in Twente. Daar zie ik voor het eerst in mijn twintigjarig biologenbestaan het vlees-etende vetblad en het mini-orchideetje malaxis. Zeer interessant kunnen ook de stromende sloten zijn die met van diep komend grondwater uit de Veluwe worden gevoed. Sprengebeken op het zand en beken over kleibodems, zoals de Nodbeek bij Nunspeet. Daar zag ik anno 1992 voor het eerst het rivierdonderpadje. En, mede doordat opnieuw vis is uitgezet, schieten er forellen door het heldere water van Keersop en Ratumse beek.

We maakten shots van Vlootbeek, Noor, Cottesserbeek, Gulp, Geul, Rüscherbeek, Roode beek, nog een Rode beek, Boschbeek, Barneveldse beek, Drentsche Aa, Anlooërdiepje, Beerse, Tongelreep, Kleine Dommel, Dommel, Merkske, Mosbeek, Hazelbekke, Regge, een andere Mosbeek, Swalm, Zwarte beek, Haagsche beek, Elperstroom, Hargergat, Neerbeek, de Middelste Heerderbeek, Heelsumse beek, Keersop en Roer. Graag was ik

nog op bezoek gegaan bij Ruiten Aa, Tjonge, Ratumse beek en Reest. Maar je hebt 10 draaidagen en daar moet het mee. Om daarna vijf uur opnamemateriaal te monteren in 28 minuten publieksfilm.

Nederlandse beekdalen, al is er nog maar 4% van het oorspronkelijk meanderen over, er is nog zo veel fraais te filmen, dat we een compleet prettige natuurfilm hadden kunnen maken. Met veel ijsvogels en beekjuffers boven helder water. Met gezellig parende vlokreeften, onder water scharrelend tussen takjes en beekbodem. Met orchideeën en dotters in de beekdalgraslanden. Nachtegalen in elzenbroekbossen. Met een tussenshot van een buitenlandse otter.

We kozen er in de film voor om de variatie in beekdalen te laten zien. En we wilden de relatie benadrukken tussen de hogere delen met bos, hei en maïs en de laagte van het dal waar de beek haar weg door de lemige bodems baant. De donkere wolken die zich boven de beekdalen samenvakken, zitten ondergronds: de langzaam maar zeker oprukkende stroom grondwater die verzadigd raakt met meststoffen. De ongekende uitdroging als gevolg van drainage, ruilverkaveling en beregning. En dan is er nog sprake van vergiftigd slib.

Beheerders moeten tegenwoordig kiezen: stuwen aanbrengen (in de bovenloop) of stuwen slopen (in de midden- en benedenloop)? Soms gaat het om natuurtechniek op de vierkante meter, zoals een cascadestuwteje voor stroomopwaarts trekkende vissen, dan weer om een regionaal plan voor ontwikkeling en beheer van complete landschappen zoals bij Drentsche Aa of het Beerzedal. Een beek had vroeger en nu niet veel meer nodig dan veel en schoon water, de ruimte en weloverwogen, zo niet zachtzinnig beheer.

Vier struikelblokken in de stroming.

Soms doe je domme dingen.

In dit boekje bijvoorbeeld. Tien minder bekende beken krijgen een portret. Misschien dat ze hierna meer bezoek moeten verduren, maar dat moet dan maar. Aan elke beek is wel een steekje los. Maar elke beek heeft karakter. En op de heuvellandbeken bij Cottessen en Noorbeek na: het zijn allemaal heel Hollandse beken. Een beetje stroming in het laagland.

Noor

Het is eind april 1992, het voorjaar aarzelt, maar Izaak en ik nemen het risico om met halfbewolkt weer op pad te gaan.

Limburg in, zuidwaarts.

Izaak van der Noordt heeft een overzichtelijk eenmansbedrijf voor de produktie van films. Dankzij een subsidie van de Stichting Doen proberen we in 10 opnamedagen een film over beekdalen in Nederland te maken. Moet kunnen.

Met de vinger op de topografische kaart rijden we voorbij Cadier en Keer het plateau van Margraten over, een droog dal door. Noor is het doel.

Het eerste hellingbosje dat de weg doorsnijdt is bedekt met daslook. Maar de lucht is te grauw om sprankelende voorjaarsbeelden bij elkaar te sprokkelen.

Vandaag wil ik de titel voor de film bedenken.

Ik had nog nooit van de Noor gehoord tot ik het boekwerk 'Beken en beekdalen in Zuid-Limburg' van het Natuurhistorisch Genootschap uit Maastricht naploos op bronnen. Liefst spuitend, bruisend en filmbaar.

Midden in het plaatsje Noorbeek ligt de bron van St. Barbara. Daar begint één van de weinige beken die in Nederland ontspringt maar richting buitenland wegstroomt. Mochten we eens wat vuil richting België willen lozen dan ligt hier een gouden kans.

De Sinte Barbara van Noorbeek is ongetwijfeld de geheiligde versie van een keltische bronnymf.

Wanneer je in Noorbeek aan een plaatselijke mevrouw vraagt waar die bron te vinden is, heeft ze aan een vingerwijzing genoeg. Dit soort bronnen pleegt zich op enkele meters afstand achter kalkstenen muurtjes te verschuilen. Pal aan de weg. Daarachter bevindt zich dan vaak een minuscuul grotje.

'Niet drinkbaar' staat er boven het helder ogende maar stilstaande water. Een rechthoekig bassin wordt onhoorbaar vanuit een met klimop overgroeide welving gevoed. Ook voor bronnen geldt dat stilstand achteruitgang is. Vreemde beesten en groene algen dreigen zich dan te vestigen.

Maar een eindje stroomafwaarts begint het dan toch te bewegen.

De Noor is zo'n beek die niet duidelijk ontspringt uit een massieve gletscher of een steile aansnede van watervoerende bodemlagen. Het is een huiselijk kwispelende beek, gevoed door grondwater uit de poreuze kalk van het mergelland.

In een donker bronbosje staat wit en bol daslook te bloeien. Op de beekbodem kan je lopen over een natuurlijk plaveisel van grind. Aan de rand staat het kalkminnende goudveil.

Op de bronplekken in het bos groeien dotterbloemen met lange stelen als antwoord op het duister van het elzendak.

Pas daarachter, waar de Noor echt een beek is geworden en zich diep insnijdt in de bodem van de Benelux opent het landschap zich. In velden met dotters en pinksterbloemen dwarrelen de eerste oranjepijpjes van 1992 en komen namelose zijbeekjes te voorschijn. Populieren hangen vol maretakken. Een grote bonte specht vliegt van kruin tot kruin.

We schieten de eerste shots: bronbos met dotters, de eerste stroming, vlinders in tegenlicht. Sleutelbloemen op een vergeten helling.

Ik weet de titel van de film.

Cottesserbeek

We passeren laat in de ochtend Gulp en Geul en eten ritueel grote stukken vlaai tot de zon doorbreekt.

Begin mei.

Vanaf de hogere hellingen nabij het drielandenpunt kijken we naar het landschap in westelijke richting, stroomafwaarts. De hellingen aan beide zijden van de beek zijn on-Hollands steil. Ontwaterde en felgroene weidelanden met bloeiende paardebloemen, campings en golfterreinen, omringen een kleurig dotterbloemgrasland. Dit is het brongebied van de Cottesserbeek.

Op ons verzoek loopt een golfspeler naar de aangewezen plek aan de Belgische zijde van de beek en haalt op ons teken uit. Geroutineerd slaat hij de bal een helling over. Een Schotse prof op de frisgroene zijde van de Cottesserbeek.

Hij ziet ons op een drassige, vaderlandse helling omhoog en omlaag dwalen. We scharrelen vlinderachtig heen en weer, afhankelijk van te filmen bloemen in dit lapje hooiland. Holpijp blijkt niet te vatten voor het oog van de camera. Dotters blijven groot en gretig.

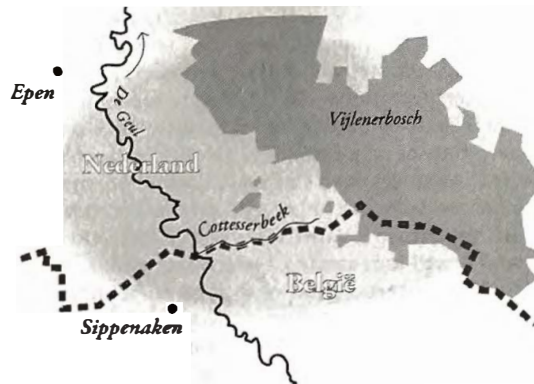
Jac. P. Thijsses dacht rond 1910 dat de dotter altijd wel een algemene plant zou blijven in Hollandse weilanden. Gulgeel en stevig in het ronde blad. Kan je nagaan wat er gebeurd moet zijn, tussen zijn hoopvolle gedachte en onze voetstappen.

Onder de brede dotterbladen en de kiemplanten van de ratelaars liggen nu onverwoestbare golfballetjes.

Om een idee te geven waar we staan: de Maas heeft vele honderden zijbeken waaronder de Geul. De Geul kent tientallen kleintjes als de Cottesserbeek. En we filmen tenslotte een miniem zijstroompje dat zo snel klatert dat er nauwelijks iets in groeien kan. Alleen wat glimmende alg weet zich hierin te handhaven. En op de stenen kruipen speciale slakken met huisjes als Frygische mutsen. Waar groen is zijn grazers.

De mutsslakjes schrapen met hun rasptong de algen van de stenen. Voor de liefhebbers: de slak is ook bekend onder de naam *Ancylus fluviatilis*.

Pal ten noorden van Griekenland leefden drieduizend jaar geleden de Phrygiërs. Die hadden al van die een beetje scheefgezakte mutsen.

En zo, verscholen in Limburg, leven ze onder water voort. De Ph is alleen gemoderniseerd.

Op de bodem kruipt nog een ander legioen stil stroomopwaarts. Platwormen vormen een unicum in de dierenwereld: snijdt je in het kleine kopje tussen de ogen, dan verdubbelen beide helften zich en ontstaat een tweekoppig onderwaterdraakje. Volledige doorsnijding in de lengterichting heeft een perfecte klonering bij deze levensvorm tot gevolg. Onze Lieve Heer heeft het hermafrodiete wezen bovendien met twee penisjes uitgerust, waarbij de ene de ander een handje schijnt te helpen bij de paring. Het is niet de eerste keer dat ik denk: waarom maken we niet alleen een film over dit kleintje?

In het kleine brein van stroominnende platwormen zit rheotaxis ingekerfd. Een instinct voor oriëntatie op de stroomrichting. Daar gaan ze altijd tegen in.

Platwormen hebben gelijk. Stroomopwaarts wordt het allemaal schoner, aardser en kouder.

Buzerdse Beek

Hoeveel beken zijn er in Nederland? De wetenschapper zal zeggen: het hangt er maar van af wat je een beek noemt. En zelfs in het van bordjes vergeven Nederland zijn er watertjes zonder naam. Lastig te tellen. In Brabant alleen al blijken er niettemin 248 stroompjes te onderscheiden, voor het grootste deel gelegen in twee stroomgebieden, Aa of Mark en Dommel. Voor *stroomgebied* gebruiken de Engelsen het woord *catchment*. Dat wil zeggen: het gebied waarin het water uit de lucht en uit de grond wordt ingevangen. Het invanggebied, haar bodem, haar waterbergend vermogen en het grondgebruik, bepalen het uiterlijk en de kwaliteit van de beek. Laten we een schatting maken. De helft van Nederland is glooiend laagland zoals Brabant. Als ik zeg dat Nederland 1000 beekjes heeft, verspreid over zo'n 25 grotere stroomgebieden, dan zit ik er niet ver naast.

Hoeveel van deze watertjes kent de Nederlander uit eigen ervaring? En zelfs voor de grotere stroomgebieden - wie heeft met zijn voeten gezeten in Drentsche Aa, Overijsselse vecht, Reest, Winterswijkse beken, Dinkel, Roer, Geul of Barneveldse beek?

Dan zijn er beken die vrijwel niemand kent en die zo deprimierend zijn dat we er beter over kunnen blijven zwijgen. De Barneveldse beek bijvoorbeeld. Hierin verzamelt zich het water van een ferme reeks beekjes die luisteren naar namen als Kleine en Groote Valksche Beek, Schiltschoterbeek, Westerengsche Beek, Werftbeek en Willinkbeek.

Beken uit de Gelderse Vallei. En Gelderse Vallei = bio-industrie. Hier stroomt verdunde stront door de trage beken.

Vlak onder Barneveld ontspringt een beek in een oud landschap van bosschages en weilanden, de Buzerd. Een kampenlandschap met voor een deel blokvormige percelen. Graslanden tussen bosgebieden. Een plek waar we allemaal wel boer zouden willen zijn. Sperwers vliegen door de bomen.

Net als de nabijgelegen Nederwoudse beek stroomt de Buzerdse zuidwaarts en eindigt in het topografisch niets van een door ruilverkavelingen geteisterd landschap. De Buzerd vormt net als het coulissenlandschap van de Mor-

telen in Brabant een overgeschoten hoekje. Twee paar wiewelalen broedden hier in 1991.

In de Buzerd stagneert water. Zit er leem in de bodem. Is het door mensenhand gevormde landschap als aanblik nog gaaf. Hoge eiken staan op de wat drogere gronden. Langs begreppelde paden waar leem omhoog gegraven is, groeien grootbloemmuur en salomonszegel.

In het brongebied van de Buzerd hebben de boerderijen en natte namen. Zoals 'De Biezen', gelegen aan de Broeksteeg. De bron van de Buzerdse beek anno 1992. Vroeger was hier iets vaags stromends in een broekbosje met biezen en zeggen. Er was niemand om 't te beschrijven of te schilderen.

Toen een verscholen beekloop in een drassige ruigte vol koekoeksbloemen en witte spirea. Af en toe werd hier ruigte gemaaid of wat elze- of wilgenhout afgezet. Daarna in de 19e eeuw een ondiepe sloot in jaarlijks gemaaid hooiland. Spattende kleuren. Dazen en horzels in juni. Ongeveer toen ik werd geboren is de hele beek dieper uitgebaggerd, de sloot in het hooiland verbreed en verdiept. In het grasland beginnen de boterbloemen en veldzuring te domineren.

Mei 1992 staan we juist op die plek. Duizend witte donzendekbedeenden scharrelen op het kaalgevreten land. Langs de bronsloot staat diepgroen gras en brandende netel.

Het is er gelukkig maar één van de duizend.

Zwarte Beek

Boven het dal, achter de populierenaanplant, passeren twee wespeneieren. In het broekbos doen nachtegalen alsof het van hen is.

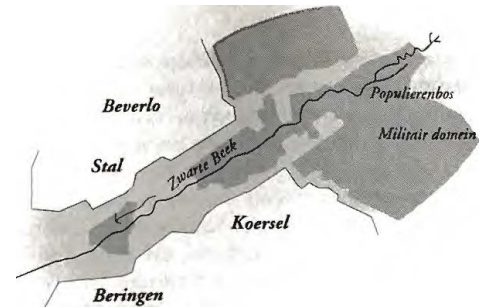
Allerlei dingen die eigenlijk niet meer kunnen, blijken ergens in een uithoek toch nog voor te komen. Het door Dick Hillenius beschreven dal, waaruit de natuur weer terug kan keren, ligt diep verscholen achter het Kempens plateau.

En met karrevrachten strijken ze daar dan neer, studenten en onderzoekers. Rivierenfreaks naar Loire en Donau. Bekenfreaks naar het dal van Grabia of naar het bekken van de Bierbza. En wie niet naar Frankrijk, Hongarije of Polen wil, kan ook z'n toevlucht nemen tot België. Daar hebben ze de mooiste laaglandbeek van de Benelux. De Zwarte beek heeft een intacte bovenloop!

In de gemeente Beringen ligt een elzenbroekbos vol bloeiende slangewortels. Een aronskelk. Roomwit. Zo'n bloem waar bruidsboeketten mee worden opgesierd. In dit dal keuterden boeren op de langgerekte percelen die tot aan de beek reiken. Van die weilanden waar tot voor enkele jaren klokjesgentianen stonden. Alsof dat altijd zo was.

Het dal kent nederzettingen vanaf de middeleeuwen: akkers nabij de boerenhuizen, wat meer hooiland als grazige verpakking van de beek en op de hogere delen rondom, ligt heide voor de schapen. Op de akkers staan nu de nieuwe bungalows van de nieuwe rijken. De hooilanden, deels verruigd, worden verworven door het handjevol natuurbeschermers. En de heide, die is anno 1992 stukgereden door de militairen. Wat wel de redding is van het inziggebied. Hier zakt de regen in de grond om gefilterd en gekoeld verderop als beekjes te ontspringen, die zich verzamelen in de Zwarte. Zonder militairen was dit gebied allang recreatiepark of villadorp of maisakker. Of erger.

In het dal hangt een oranje zweem. Reukgras is al over de bloei heen als we hier filmen. In een weiland ligt een poel waarin alle salamandersoorten van België leven. Dieper het dal in lopen we door drasse graslanden. Sinds vijf jaar weer gehooïd. Waarna een snel herstel op nim-

mer bemeste gronden volgde. Gewoon veel echte koekeksbloemen. Verscholen leeft hier knolsteenbreek. Het opwellende grondwater heeft een licht zuur tot neutraal karakter. Dat bepaalt de samenstelling van de flora. Wel darters maar geen kalkminnende orchideeën of moesdistels, zoals langs het Noordbrabantse Merkske.

Waar drasse bossen niet in grasland zijn omgezet staat broekbos. Soortenarmer, maar wel wilder, jungle-achtig. Elzenbroekbos met elzenzegge, soms met veel veenmos en moerasviooltjes als de invloed van zuur regenwater domineert boven die van het grondwater. We waden een elzenbroekbos door, springend van stobbe tot stobbe. Zachtjes en dreigend knappen de rotte takken. We passeren onderweg draadzegge, bosbies, zompzegge, ijle zegge. Rijkdom beheerd met bescheiden middelen. Omdat in België alles anders gaat, blijkt voor het dal van de Zwarte beek slechts één persoon voor het beheer van het gebied in dienst te zijn. In een vergelijkbaar gebied in Holland zullen dat er minstens 10 zijn, inclusief plannerschrijvers en vergadelaars.

Net buiten het militair domein is naast de Zwarte beek een ontwateringssloot gegraven. Door het waterschap sterk uitgediept, door dwarsige Belgen echter weer dichtgeschoven en afgedamd. Waarna een populierenakker weer broekbos werd. Onder de boomlijken bloeien lissen en slangewortels. We filmen soppende voetstappen in een drassige bodem die trilt en veert. En de dood van een populierenakker.

Kleine Dommel

Waar steden liggen komen waterlopen samen. De logica is andersom: steden werden gebouwd op plekken waar het landschap zich verknoopt en samenvloeit. Zo stromen bij Eindhoven verschillende beken van het Dommeldal in elkaar. Ten zuiden van de stad neemt de in België ontspringende hoofdstroom, de Dommel, de wat schonere Tongelreep in zich op. Langs de oostrand van de stad loopt de Kleine Dommel, die eerder de kasteeldorpen Heeze en Geldrop heeft aangedaan. De Collsche Zeggen liggen in het dal van de Kleine Dommel. Het is in beheer bij de gemeente. Het lijkt ergens op het dal van de Zwarte beek, maar hier gaat het niet om een bovenloop, maar om een middenloop. Geen bronbos maar kwelwater uit de flank van het beekdal. Geen oerbos maar een cultuurlandschap met spontane natuur. Slangewortel groeit hier in een oude leemkuil. Als de stuw bij de middeleeuwse molen nu zou worden gesloopt zou het gebied verdrogen.

Er is ruimte voor beekbegeleidende bossen, droger graslanden en akkertjes en precies daartussenin liggen vochtgehooilanden. Vroeger heetten dit soort gebieden botanische schatkamers. Tegenwoordig: kerngebieden voor de ecologische structuur van Brabant. Voor statistici: 320soorten planten op 100 hectare.

Wie een wandeling maakt van hogere delen naar de beekloop, valt het op dat de uitersten op elkaar lijken: beide kennen een hoge dichte begroeiing. Op de droge ruggen staat op mestrijke akkers de maïs. Langs de beek groeit door ingespoelde meststoffen hoog riet en koninginnekruid.

Tussen deze overbemeste uitersten in treffen we plaatselijk nog matig voedselrijk hooiland met vergeetmenietjes en ruige zegge. Door donker elzenhakhout vliegt de winterkoning. Onder de bomen in de kruidlaag groeit hier keverorchis en eenbes, soorten van leemhoudende gronden. In het voorjaar klinkt hier de zang van tuinfluiter, bosrietzanger, zwartkop en nachtegaal.

Het beekdal heeft een langzaam aflopende dalflank. Voorbij een witbolgrasland dat noch boeren (te arm aan produktie) noch natuurliefhebbers (te arm aan soorten) kan boeien, neemt de hoeveelheid vocht toe en de voed-

selrijkdom in de bodem af. Soorten als veldzuring en het streepzaad verdwijnen geleidelijk, terwijl een eerste roze orchidee, de gevlekte orchis, zich laat zien. Eerst een enkel exemplaar, dan een explosie. Het reukgras heeft nu de witbol geleidelijk vervangen. Om tenslotte zelf plaats te maken voor pijpestro, tandjesgras en blauwe zegge.

Dat is in een schraalland: het enige graslandtype waar de bloemen over de grassen domineren. Roze dopheide straat hier op mosrijke stukken ook honderden nachtorchissen, Spaanse ruiters en de laat bloeiende klokjesgentianen.

We filmen er twee keer. In juni staan de laatste voorjaarsbloeiërs als heidekartelblad samen met de eerste witte orchideeën te bloeien. Vlak voor de jaarlijkse maaibeurt in augustus staan er klokjesgentianen en is het grasland op haar blauwst.

Al deze bedreigde soorten staan niet regelmatig verdeeld, maar ieder heeft een eigen stek, er is sprake van een fijnkorrelig patroon. Dit wordt veroorzaakt door kleine bodemverschillen, variaties in vochtgehalte, leemgehalte en zuurgraad. Verschillen die zichtbaar worden als de korst van voedselrijkdom door maaien van de ondergrond wordt afgekrabt. Als een oude vernislaag bij een Rembrandt die pas na verwijdering alle nuances blootgeeft.

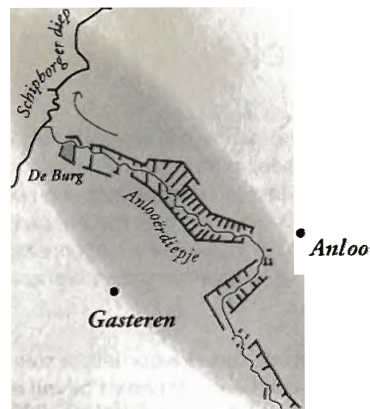
Anlooër Diepje

Ik sta in een zijbeek van het Schipborgsche diep. Noordwaarts gaat deze beek over in Westerdiep om vervolgens als Drentsche Aa op Groningen af te stromen. Vlak daarvoor is er een pompstation dat van de 50 miljard liter beekwater per jaar een tiende inneemt voor drinkwaterbereiding. Dit beekwater is goeddeels grondwater uit het Drents plateau. Komt het van diep en is het oud water, dan is het schoon.

Het Anlooërdiepje is zo Drents als 't maar kan. Het stroomt door een bijna bejaard landschap, beschermd door houtwallen dwars op de beekloop. De hogere delen zijn de esgronden van weleer. Vroeger bemest met schapekeutels en heideplaggen. Nog steeds in gebruik als akkergrond. Dit is de oorzaak van een akelige hoeveelheid bestrijdingsmiddelen in het ruwe drinkwater. In een greppel die het Anlooërdiepje voedt komt Hollands bronwater aan de oppervlakte. Deze plek, de Burgvallen, is waarschijnlijk al vanaf de middeleeuwen een licht ontwaterd elzenbroek. Vijfhonderd jaar hooiland. Constant gevoed en gereinigd met diep kwelwater. Het ijzerrijke water bindt fosfaat.

Ik vind dat je contact met de natuur niet letterlijk genoeg kunt nemen en proef. De risico's zijn gering. Stroomde de ontwateringsgreppel die het grondwater afvoert door land met koeien of haar ruigere verwant, de Schotse Hooglander, dan zou ik beducht zijn voor parasieten als leverbot. Maar de greppel ontwaterd nat hooiland. Slechts eenmaal per jaar betreden door lichte maaimachines die voor zeis spelen. Beheerder Staatsbosbeheer zet hier oude cultuurgebruiken voort. Gedifferentieerd beheer in verspreid gelegen percelen.

Op hogere ruggen in het landschap nabij het Westerholt toont Staatsbosbeheer de vruchten van drie beheersvormen: nietsdoen, maaien of begrazen. In het terrein, waaronder keileem de waterafvoer laat stagneren, groeit bij begrazing met schapen een dopheirijke vegetatie. Staan er Schotse hooglanders met hun harige koppen, dan wordt het allemaal meer grasachtig en open met hier en daar ruige pollen van pitrus. Een oneetbaar ge-was. In percelen waar niets wordt gedaan groeien dophei, struikhei en veel pijpestro. Jonge berken en

eiken wijzen vooruit naar het bos dat hier ontstaat. Maar maaien ze dit landschap, en dat is in een kleine hoek het geval, dan domineren de kleuren van kruiden, roze, geel en lichtpaars. In de variatie toont zich de meester.

Het waterpeil in het Diepje staat als gevolg van droogte en fors 'schonen' van de waterlopen door het waterschap twee decimeter lager dan normaal. In de halve decimeter beekwater die nog aanwezig is, zwemt een traag biermpje onder de oever voorbij. Vroeger een makkelijke prooi voor otters.

Een landschap om voor te kiezen. Was ik een radicale natuurbeheerder, dan gooide ik de greppels dicht en nam het risico van lichte verzuring van de hooilanden door de regen voor lief. Was ik een rechtzinnige oerbosliefhebber dan staakte ik het beheer en liet de elzen die in het hooiland kiemen uitgroeien tot moerassige woudreuzen. Was ik een milieu-activist met liefde voor natuurlijke processen, dan gooide ik het Anlooërdiepje gedeeltelijk dicht ter voorkoming van verdroging. Gezien bij Jos Jaspers van de Zwarte Beek. Maar vandaag ben ik filmer en wil het de mannen van Staatsbosbeheer die deze reservaatgronden koesteren niet moeilijker maken. Ik vang het water met beide handen op. Koud water van diep. Het smaakt fris en wat ijzerachtig. De volgende dag zijn mijn darmen in de war. Nederlandse beken zijn minder betrouwbaar dan het oog vermoedt.

Haagse Beek

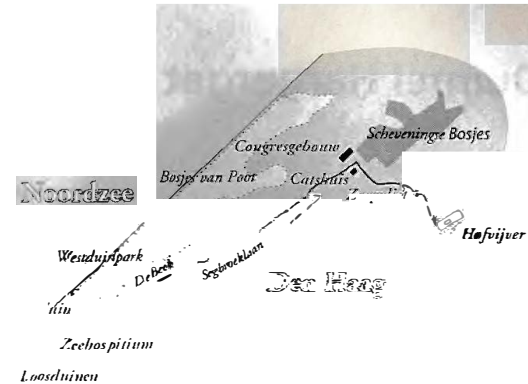
Een opvallend groot aantal beken heeft nog de 'sch' in de naam. Waren de topografen die de namen van de beken optekenden allemaal negentiende-eeuwers? De taalvernieuwing is gelukkig niet tot alle cartografen doorgedrongen. Dat geeft die beken iets prettigs ouderwetsersigs. Misschien zijn kaartenmakers wel conservatieve romantici.

Ik ben geboren op de spreekwoordelijke steenworp afstand van de Haagsche beek. Het heeft bij mij echter 38 jaar geduurd voor beeldend kunstenaars me er op attenderden dat ook hier het water stroomde. En nog stroomt.

In de verborgenheid van het Catshuis en Zorghvliet. Een beek waarvan noch bron noch uitstroming in een groter water zichtbaar is. Om zo'n beek een wedergeboorte te geven moet je wel een beetje gek zijn. Onder natuurbeschermers kreeg de wedergeboorte van de beek weinig aandacht, maar landschapsarchitecten vonden het prachtig. Het Haags Historisch Museum organiseerde er een tentoonstelling over. Kunstenaar Krijn Giezen is stimulator van projecten langs de 7,5 kilometer lange beekloop. Zo moet de bron bij Kijkduin weer worden uitgegraven en het traject in de stad weer zichtbaar gemaakt worden. Soms door selectieve verwildering in een plantsoen, soms door middel van kunstwerken.

Als ze de bron weer mochten uitgraven doen ze er goed aan om even stil te staan bij die oude vuilstort die ter hoogte van het TBC-sanatorium de bovenloop vergiftigen kan.

Door de beekloop te reconstrueren kregen mijn oude speelplekken een ander perspectief. De waterpartijen van de Bosjes van Pex en het Westbroekpark waren eens drassig verbonden. Het zeggenmoeras dat parallel aan de duinen liep en de beek gedurende haar loop met water uit de duinflank voedde... dat is de Segbroeklaan van nu. Waar oude Hagenezen hun deeg aan de haakjes friemelen voor een roodvinnig voorntje, zaten vroeger beekprik en bermpje. Natuurlijke historie.

We hebben "bij wijze van zeer hoge uitzondering, omdat u van een natuurbeschermingsorganisatie bent" toestemming gekregen om voor onze film rond het Catshuis opnamen te maken. Waar Jacob Cats de vroegere duinbeek als bevoeiingswater voor zijn tuinen gebruikte, lag nu een klein cordon van marechaussees. Vanachter hun videocamera's bewaakten zij het hek, waarachter dus de best bewaakte beek van Nederland. Pas 's avonds zou er een gezelschap EG-ministers komen. Als ze de route langs het Vredespaleis nemen, passeren ze een ondergronds stromende Haagsche beek. In de tuin van het Catshuis eindigt een overkluizing en blijkt het water heel helder het terrein op te stromen. Het water stroomt kort door de brede en met wieren bedekte vijver om dan onder de marechaussees langs voorbij het Catshuis te verdwijnen in het lommer. Richting Zorghvliet. En vroeger tot in de Hofvijver.

Om een of andere reden hebben we niet mijn vreugdekreet bij het vinden van schoonwaterminnende vlokreeften gefilmd. We kozen het frontale aanzicht. In het gazon achter de vijver voor het witte landhuis. Precies op de plaats waar, als een kabinet na tergend lange onderhandelingen geformeerd is en aan het Volk moet worden getoond, de journalisten eenmalig hun koppen mogen vastleggen.

Heren en dames, let op. Voor uw voeten stroomt de Haagsche beek. Ik kan een ieder aanraden om tijdens een verhitte vergadering de stropdas even af te doen, de schoenen uit, en met opgestroopte broekspijpen de benen tot aan de kuit in het water te laten bungelen. Filmen is hier verder toch niet toegestaan.

Duinrel Hargergat

Wat de Haagsche beek zo node mist, dat heeft de duinrel van het Hargergat overduidelijk: een echte bron. Ander opvallend verschil: het hoge duin pal achter het brongebied is niet een vuilstort, maar een schoon zandmassief, onderdeel van de kilometers brede duinen van Schoorl.

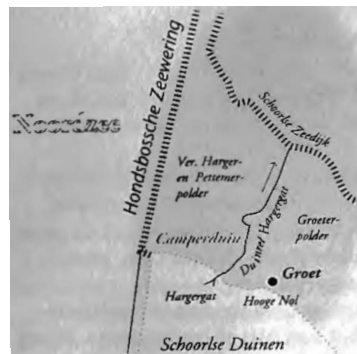
Hier loopt één van de vele duinrellen van Noord-Holland: smalle afwateringsloten richting polderland, gevoed met duinwater. Soms met bronnetjes ter grootte van een nat gat in de grond, soms met een echt brongebiedje waar water snel en helder opduikt, uittreedt en afstroomt. Meestal niet langer dan een paar kilometer. Duinrellen worden gekoesterd door het provinciaal bestuur dat nota's en studiegdagen over duinrellen warm toejuicht. De weinige bronnen in het nuchtere Noord-Holland hebben een hoge graad van heiligheid.

Ik vertel nu twee verhalen over de duinrel van het Hargergat. We filmde het tweede verhaal.

Eerst de zwarte blik, dan hebben we die tenminste gehad.

Zelfs de duinrel in het landschapje van het Hargergat, in het uiterste puntje van de duinen, vlak voor de Hondsbossche zeevering begint, zelfs deze afgelegen duinbeek, is niet intact. Zelfs verre daarvan. De bron is kunstmatig. Het complete brongebiedje onder het hoge duin blijkt een oude zandafgraving. En het uitgebeende duin werd later glad gestreken tot grasland en begreppeld. De zandschuiten kwamen tot hier via de polderwateren ten noorden van Alkmaar. Vandaar dat de duinrel, na ongeveer honderd meter zich verbreedt. Tot hier kwamen de platbodems.

En het water is nog geen vijf minuten weggestroomd of de eerste lozingen van rondom liggende duinboerderijen komen in het water. Ongezuiverde riolen. Bovendien is het de vraag of de omringende graslanden niet meer gebaat zouden zijn met een maaibeheer met nabeweiding in het najaar in plaats van de nu in de beek schijten-de pinken. Achterstallig beheer toont zich in hoge pollen pitrus langs de waterloop. Het is al jaren geleden dat hier beekprikken werden waargenomen. Dit jaar is het Staatsbosbeheer; dat ook de duinrel van Schoorl beheert, de

eigenaar geworden. Of dit verbeteringen oplevert zal volledig afhangen van de individuele inzet van de terreinbeheerder ter plekke.

Meer zonnig bekeken is het brongebiedje een stukje cultuurlandschap zonder weega. Tot voor kort goed beheerd door het Noordhollands landschap. Er zijn twee echte bronnetjes onder de duinvoet, waarin lichtgroen de klimopwatteranonkel het beeld bepaalt. Bloedzeldzaam. Het water stroomt zo snel dat de zandbodem van nature goeddeels onbegroeid is. In het zand zouden nog beekprikken leven. Mochten ze recent verdwenen zijn, dan is uitzetten er van hier goed mogelijk. Landschappelijk is het gebied een juweeltje. Nabij de bron ligt een Frederik van Eeden-achtig huisje. Wit gekalkt, moestuintje, rokende schoorsteen. De twee waterstroompjes met water vanaf de bronnen verzamelen zich na 10 meter tot een rechte waterloop. Van bovenaf het hoge duin is goed te zien hoe het omringende grasland met greppels is ontwaterd. In een visgraatpatroon staan een tiental greppels schuin op de beekloop. Het grasland is zo goed als onbemest en kan bij goed beheer orchideeënrijk worden. Nu groeien er reukgras en koekoeksbloemen, een mooi vertrekpunt. En om nog zonniger af te sluiten: het provinciaal bestuur was hier recent op werkbezoek en besloot met spoed de sanering van de rioolozingen ter hand te nemen. Deze duinrel heeft toekomst.

Rüscherbeekje

In Nederland wemelt het van de beekherstelprojecten. Overall worden rechte stukjes, al gaat het om een traject van 40 meter, weer in een kronkelend profiel gelegd. Soms verlaagt men daarbij de stroomsnelheid zodanig dat ongewild allerlei beekbeesten verdwijnen. Want verdroging en watergebrek lossen we niet op met een kronkel meer en minder.

Maar het kan ook goed gaan. Een kronkelende loop kan een stuw overbodig maken, de omgeving 'vernatten' en nieuwe kansen geven voor oeverplanten en vogels. Vooral als het water schoon is.

Hermeandering is een nieuw woord in natuurontwikkeland.

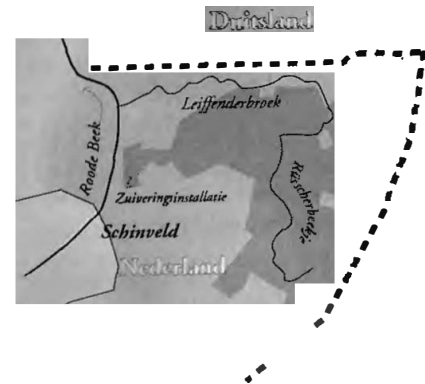
In beekdalen rukken de Grote Gravers op. Want zo lang wachten dat opgespaard water vanzelf haar bedding zal kiezen, dat is teveel gevraagd voor bestuurders die resultaten willen zien. Dus worden kronkels niet zelden exact op de oude, slingerende gemeentegrens gelegd. Een facsimile van de natuur. De waterkringloop in voorbedachte banen.

Voor de film hadden we de keus uit graafwerkzaamheden aan Tongelreep, Vloetgraaf, Regge en bij het Leiffelderbroek.

Het rijksproject bij de Tongelreep in Brabant zat nog in een bestuurlijk mist. Op uitvoering konden we eerst rekenen in 1991, maar daarna bleek 1992 nog te hoopvol. Dan maar elders en minder prestigieus.

De Vloetgraaf in Limburg is van oorsprong geen beek, maar een gegraven waterloop die water afvoert uit het stroomgebied van de Geleenbeek. Hermeandering diende hier twee heren: natuur en waterregulatie. De piekafvoeren waar deze waterloop mee kampt, kunnen goed opgevangen worden als over de lengte van een kilometer de kades langs de beek worden geslecht en de beek een vrij stroombed krijgt met een breedte van bijna 100 meter. Een aardig project, zeker als de waterkwaliteit wordt opgevijzeld.

Bij de uitvoerder, het Waterschap Roer en Overmaas, waait duidelijk een andere wind dan vroeger. Was dit waterschap in het recente verleden vooral goed toegerust om beekjes als de Roode beek bij Brunssum volledig

in het beton te zetten, nu nemen zij heel ander graafwerk ter hand. Waar natuur voor meer dan p.r.-doeleinden in de steigers werd gezet. Vergeef me het bouwvakkerjargon. Helaas kwam de Vloetgraaf pas in augustus in uitvoering en dat was voor ons net iets te laat.

Zo komen we dan uit bij het Rüscherbeekje.

Door het Leiffelderbroek, een gebied dat afwatert op de Roode beek (een andere dan in de Meinweg), stroomt het Rüscherbeekje. We filmen het dichtgooien van een oude en centraal gelegen ontwateringssloot. Hier ligt een zweefvliegterrein in de bovenloop. Wellicht is zo'n onverhard vliegveld minder ruïneus dan een golfterrein of een kanobedrijf, maar wel even rijp voor sanering. De oude ontwateringssloot krijgt hier geen facelift. Een compleet nieuwe beek ontstaat iets hoger gelegen in het dal. De mens als schepper. Twee graafmachines en een kleine bulldozer schuiven behoedzaam een oud denbosje opzij, verwijderen de bovengrond. IJzerhoudende zandgronden en leemhoudende bodemlagen komen in het slingerend traject bloot te liggen. Maagdelijke grond, waar in een ver verleden oude meanders lagen. Nu eens wordt de beekrand scherp afgestoken, dan weer is het ontwerp gloeiend van aard. Kleine eilandjes in de beekloop verschijnen. Vanuit soortenrijke graslanden en fragmenten van oude oevervegetaties met moerasherst-

hooi en veenstaartje zullen deze blanke gronden weer vergroenen.

Interessant is ook dat de beek niet in het allerlaagste gedeelte van het terrein wordt aangelegd, maar enkele decimeters hoger. Dat kan een boeiende moerasontwikkeling geven. Een door zwaartekracht ingegeven dynamiek binnen de beekloop. Het kan lang duren voor de beek het diepste punt van het dal bereikt.

De lagere overheden die hier zonder hogere toestemming een kilometer beek herstellen in een gebied ter grootte van de Blauwe Kamer bij Rhenen, zijn voortvander dan menig hoger overheidsniveau.

Alleen is het de vraag hoe de beekloop wordt gevoed. Vanuit de ondergrond, of uit het brongebied van het Rüscherbeekje? Dat stroomt heel helder door een bos richting Leiffelderbroek. De meting van de waterkwaliteit vertoont een onrustbarend hoog gehalte aan onzichtbare gifstoffen, afkomstig uit mijnafval. Boven op de bron neergegoid. Een met sulfaat en sulfiet vergiftigd stroompje bedreigt dit grootschalige herstelproject. Het afgraven van de berg mijnafval is niet afgewacht. Op het grensvlak van boven- en ondergrond speelt zich straks een kleine chemische oorlog af tussen zuur regenwater, schoon kwelwater uit de bosrand en giftig beekwater. Op de betere beekbeesten zullen we hier nog een tijdje moeten wachten.

Aanleg beekloop met eilandje Leiffelderbroek

Overstroming of verdroging

'Van nature hebben beken de neiging tot verwildering' staat in een oude druk van de Winkler Prins Encyclopedie. Overstroming van het laagland was tot voor kort een gewoon beeld. Tevens de reden om een vernietigend programma voor ruilverkavelingen te starten. Waarna de vroeger zo natte landschappen water te kort komen. Nu moet je zoeken naar een beek die haar meanders spontaan verlegt. De Swalm is een mooi voorbeeld.

In augustus 1992 lijkt heel Nederland onder de douche te staan. Wie door het landschap rijdt, ziet alom beregeningsinstallaties. Metershoge katrollen met brandweerslang. Onder hoge druk opgepompt water. Rijen draaikoppen besproeien het dorstige land. Zelfs maisakkers krijgen een beurt. 'De landbouw leidt onder de droogte', staat dan in de krant. Deels wordt oppervlaktewater gebruikt. Maar waar dat niet aanwezig is, of te smerig, slaat men een pomp in de grond en zuigt het water op. Na de grote ontwatering krijgen we thans de rekening van te sterke beregening gepresenteerd.

De rekening komt uiteindelijk terecht bij de flora en fauna die van grondwater afhankelijk zijn. Op het Drents Plateau zakt de grondwaterstand onrustbarend. De kweldruk in vele vochtige graslanden en elzenbroekbossen is laer dan ooit. En hoewel we tijdens het filmen gewend

Drooggevallen, gekanaliseerde beek in Brabant, 1992

raakten aan droge ontwateringsloten en greppels, zag ik tot mijn verbazing in 1992 voor het eerst een kronkelende beekloop in het landgoed De Baest droogvallen. Op een steenworp afstand bij Tilburg. Bij een ruilverkaveling 'gespaard', door aanleg van een omleidingskanaal, thans even droog als de Boschbeek op de Meinweg. Ik had gehoopt in dit gebied de bosbeekjuffer, *Calopteryx virgo*, te filmen. Veel gevoeliger dan de weidebeekjuffer die we nog verrassend vaak tegenkwamen dit jaar: vliegend boven de Beerze nabij de Campina en dwarrelend langs het Schipborgse diep en Swalm. Saillant detail in verdrogend Nederland vormt een drooggevallen en gekanaliseerde beek in Brabant. Dat hadden de verkavelaars toch niet zo bedoeld met de Kleine Beerze. In ieder geval heerst daar geen kanopret.

En dan is het vreemd dat ook in dit jaar overstromingen optraden in beekdalen. Bijvoorbeeld in Enschede, in de stad, in de winter. Ook in Eindhoven tobt men met te hoge grondwaterstanden. Terwijl in het cultuurlandschap de drooglegging is voltooid, stagneert bij heftige regenval in het versteende stedelijk milieu de waterafvoer. De overstroming is van het landschap de stad ingeslopen.

In het buitengebied maken ingenieursbureaus thans plannen om de droogte in beekdallandschappen aan te pakken door in brongebied en bovenloop water vast te houden. Bijvoorbeeld door aanleg van stuwen, wat

Bosbeekjuffer (*Calopteryx virgo*)

natuurbeheerders in hun eigen terreinen al doen. Daarachter stagneert het schone water en groeit het broekbos. Dat er nieuwe natte gebieden ontstaan in bovenlopen kan een verbetering betekenen. Maar alleen met kunstgrepen als vistrappen zullen de vissen het nieuwe landschap binnen kunnen trekken.

Op de ene plek wil men stuwen slopen om hermeandering mogelijk te maken, maar de droogte dwingt ons vaak in omgekeerde richting. Het zal plannenmakers niettemin wel lukken om grote natte gebieden op de zandgronden te scheppen.

Maar hoe gaat de natuur er dan uit zien? Men zal minder hoge eisen gaan stellen aan de waterkwaliteit. Begrijpelijk, want men wil resultaat. Maar door de mestdruk zal de vegetatie wellicht meer lijken op het ruige broekbos van de Oostvaardersplassen, dan op het subtiele elzenbos van bij de Zwarte beek. Projectplannen die recht doen aan de feitelijke waterkwaliteit en niet naar het resultaat toepraten, blijven evenwel gewenst.

Westhoff zegt in de film: 'schoon water is de eerste voorwaarde.' Het klinkt zo simpel, maar het zal een gigantische inspanning vergen om dat te bewerkstelligen. Daarbij spelen alle overheden en natuurbeschermers van velerlei plimage een rol om de dominante invloed van de landbouw en industrie in te perken. De kraan en de pijp moeten dicht.

Milieubeleid blijkt zo steeds het fundament voor beekherstel. Dan volgt het natuurbeleid. Aankoop van brede bufferzones langs beeklopen, het verwerven van grote inziggebieden waar aan het mestdumpen een eind kan komen, zijn dan een eerste vereiste. Middelen voor beheer zullen toereikend moeten zijn, willen we ruimte geven aan zowel 'nagenoeg natuurlijk landschap' met broekbossen, als 'halfnatuurlijk landschap' met vlinders en bloemen. En als het water schoon is en de stuwen gesloopt hoeven we de forellen in Nederland niet meer in te vieze beekjes uit te zetten. Die vinden de weg terug zelf wel. Op hun neus.

Colofon

Uitgave: Stichting Natuur en Milieu

Tekst en foto's: Rolf Roos

Vormgeving en illustraties: Heftig, Amsterdam

Productie: Cicero, Haren (Gr.)

Met dank aan Edith Velema en Nico van der Wel

Film 'Stroming in het laagland'

Uitgave: Stichting Natuur en Milieu, Donkerstraat 17,
3511 KB, Utrecht

Samenstelling en regie: Rolf Roos en Izaak van der
Noordt

Geluid: Gertjan Miedema

Productie: Fiction Film

De videoproduktie is mogelijk gemaakt door financiële
steun van Stichting Doen.

Bestellen van dit boekje en de bijbehorende film
'Stroming in het laagland':

Milieubook, Plantage Middenlaan 2H, Amsterdam
(Postbus 18169, 1001 ZB Amsterdam), tel. 020-6244989

© 1992 Stichting Natuur en Milieu, Utrecht

*Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of
op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de houder van het auteursrecht.*